

XALQ CHOLG'U ORKESTRINING CHOLG'U TARKIBI VA IJROCHILIK XUSUSIYATLARI

Amonova Munisa Shavkat qizi

Termiz Davlat Pedagogika Instituti

Musiqqa ta'lim va san'at mutaxassisligi

1-bosqich magistranti

Ilmiy rahbar: X.Sh.Raxmatullayev

Annotatsiya: Mazkur ishda xalq cholg'u orkestrining cholg'u tarkibi va ijrochilik xususiyatlari tahlil qilinadi. Unda orkestr tarkibini tashkil etuvchi milliy va takomillashtirilgan cholg'ular, ularning tembr va ijro imkoniyatlari yoritiladi. Shuningdek, orkestr ijrochiligiga xos ansambl birligi, ko'p ovozlilik va dirijyor bilan ishlash madaniyati kabi asosiy xususiyatlar ko'rib chiqiladi. Tadqiqot xalq cholg'u orkestrining milliy musiqa madaniyatidagi o'rnini ochib beradi.

Kalit so'z: xalq cholg'u orkestri, cholg'u tarkibi, ijrochilik xususiyatlari, milliy musiqa, ansambl, polifoniya, dirijyor, orkestrrovka.

Kirish

O'zbek xalq cholg'u orkestri milliy musiqa madaniyatining eng muhim ijodiy shakllaridan biri bo'lib, u xalq kuylarini zamonaviy sahna va professional ijrochilik talablari asosida ijro etishga xizmat qiladi. Bunday orkestrlar xalq musiqasining boy va ko'p asrlik merosini saqlash, uni badiiy jihatdan qayta ishlash hamda yangi ijro shakllarida ommaga yetkazishda muhim o'rin tutadi.

Shuningdek, xalq cholg'u orkestrlari milliy an'analarni zamonaviy musiqiy tafakkur bilan uyg'unlashtirib, ularni sahnaviy va professional darajada namoyon etadi. Bu jarayon yosh ijrochilarni tarbiyalash, milliy cholg'ularning imkoniyatlarini kengaytirish hamda musiqa san'atini rivojlantirishga xizmat qiladi. Natijada orkestrlar nafaqat madaniy merosni saqlovchi, balki uni ijodiy rivojlantiruvchi muhim san'at jamoalariga aylanadi.

Orkestr (qadimgi yunoncha: ὀρχήστρα – orchestra — yunon teatrida sahnaning old maydonchasi) - musiqa asarini birlalilikda ijro etuvchi cholgʻu asboblari yigʻindisi va shu asboblarni chaluvchi musiqaschilar kollektivi. Orkestr kamer ansambldan dirijor tomonidan boshqarilishi va baʼzi partiyalar yakka sozlarda emas, balki sozandalar guruhi tomonidan ijro etilishi bilan farqlanadi. Sozlarning turlari va tuzilishiga koʻra, orkestrlar simfonik orkestr, xalq cholgʻu asboblari orkestri, kamer orkestr, puflamalar orkestri, torli cholgʻular orkestri, estrada orkestri, jaz orkestri va boshqa turlarga boʻlinadi. Oʻzbekistonda orkestrlarning barcha turlari mavjud.

Xalq cholgʻulari orkestri - orkestr turi; koʻp ovozli musiqa asarlarini ijro etish uchun moslashtirib qayta ishlangan milliy sozlardan iborat. Bir turdagi (mas, faqat torlichertma) cholgʻulardan va turli (mas, torli, puflama va urma) cholgʻular guruhlaridan tashkil topishi mumkin. Turli xalqlarda keng tarqalgan milliy cholgʻu ansambllar tarkibida oiladosh cholgʻular (mas, dutorning prima, alt, bas, kontrabas turlaridan iborat) guruxlarining mavjudligi, garmoniya va polifoniya uslubidagi asarlarning muayyan kuy yoʻllarini ijro etish imkoniyatlari bilan ajralib turadi.

Xalq cholgʻu orkestrining cholgʻu tarkibi

Xalq cholgʻu orkestrining asosini milliy anʼanaviy cholgʻular tashkil etadi. Ular tembr xususiyatlari va ijro imkoniyatlariga koʻra turli guruhlariga boʻlinadi:

Torli cholgʻular: gʻijjak, rubob, tanbur, dutor. Torli cholgʻular qadim zamonlardan shakllanib, turli xalqlar amaliyotida oʻz maʼnaviyati va anʼanasi doirasida rivoj topib

kelgan musiqiy asboblardan bir turi hisoblanadi. Torli cholgʻuning kelib chiqishi tarixiga aniq bir maʼlumot berish mushkul. Oʻtmish manbalarida keltirilgan rivoyatlaiga koʻra, birinchi kashf etilgan torli cholgʻuning nomi Barbat boʻlgan va ilk bor buyuk yunon olimi Fisogʻurs (Pifagor) tomonidan ixtiro etilganligi qayd etiladi. Barbat esa udsimon cholgʻu ekanligi va ud cholgʻusini yasashda Barbat asos boʻlganligi ham koʻp manbalarda bayon etilgan. Inson tafakkuri torli cholgʻuni ixtiro etib, uni maʼlum darajada rivojlantirgandan soʻng, uning umumbashariy rivoji har bir xalqning madaniyati, maʼnaviyati va anʼanasi asosida shakllanib rivoj topadadi.

Urma cholgʻular: Urma cholgʻu asboblarning rivojlanishi orkestrning boshqa cholgʻu asboblari va guruhleri, shuningdek, musiqaning asosiy ekspressiv vositalari: ohang, garmoniya, ritmning rivojlanishi bilan chambarchas bogʻliq holda davom etdi. Hozirgi vaqtda orkestrning zarbli cholgʻu asboblari guruhining asboblari ancha kengaydi va umuman olganda zarbli cholgʻu guruhining roli juda oʻsdi. Orkestrda zarbli cholgʻu asboblari koʻpincha harakatning ravshanligi va aniqligini saqlab, ritmik vazifani bajaradi. Shuningdek, ular orkestr sadosiga dabdaba va juda oʻziga xos lazzat qoʻshib, zamonaviy orkestrning rang-barang palitrasini boyitadi.

Urma cholgʻu asboblarning ohang vositalari juda cheklangan boʻlishiga qaramay, koʻpincha bastakorlar zarbli cholgʻu asboblari tovushining oʻziga xosligidan mohirona foydalanib, ularga eng muhim qismlarni ishonib topshiradilar. Urma cholgʻu asboblari baʼzan asar mavzusini ochib berishda faol ishtirok etib, uning katta shakli yoki katta boʻlagi butun asar davomida tinglovchilar eʼtiborini tortadi. Urma cholgʻu asboblari oʻzaro maʼlum balandlikdagi asboblarga boʻlinadi: timpani, qoʻngʻiroq, lira, quvurli qoʻngʻiroq, vibrafon, tubafon, marimba va boshqalar. va uchburchak, kastanet, qamchi, marakas, daf, braziliyalik pandeira, ratchet, yogʻoch quti, baraban kabi tovush balandligi aniqlanmagan asboblari.

Puflama cholgʻular: Puflama cholgʻular universal imkoniyatlarga ega boʻlgan asboblari sanaladi. Ular hamma yerda ijro etiladi: simfonik, jazz, puflama cholgʻular ansambllarida, zamonaviy musiqaning avangard yoʻnalishlarida, mumtoz musiqa va maqom ijrochiligida va xokazo. Alohida taʼkidlamoq lozimki, puflama cholgʻular bilan

shug'ullanish uchun yosh chegarasi mavjudligini unutmaslik lozim. Masalan, saksofon cholg'usini bola 12 yoshga to'lgandan so'ng o'rgana boshlashi mumkin, chunki bu yoshga kelib bola organizmi kerakli rivojlanish darajasiga yetadi. 10 yoshdan esa blokfleyta, nay kabi cholg'ularda ijrochilikni o'rgana boshlashi mumkin. Bola 9-10 yoshga to'lganida klarnet, alt, tenor kabi cholg'ularni o'rganishi mumkin.

Puflama cholg'ulari mashg'ulotlari davomida nafas olish tizimi qay shaklda rivojlanishi va mustaxkamlanishini ko'rib chiqamiz. To'g'ri nafas olish, eng avvalo, organizmning nafas mushaklari to'g'ri ishlashini ta'minlaydi. Nafas chiqarish jarayonini uzaytirish ustida ishlash o'pka sig'imining kattalashishiga va o'pkada havo almashinishining sifati yaxshilanishiga sharoit yaratadi va ravon, tekis nafas olishning shakllanishiga yordam beradi. Nafas olish va chiqarishining 3 turi mavjud: 1. Ko'krak (qovurg'a) nafasi. Nafasning bu turidan foydalangan o'quvchi tez charchab qoladi, chunki bunda mashg'ulot vaqtida ko'krak mushaklari yuklamasi ortib ketadi.

2. Qorin (diafragmal) nafasi. Nafasning bu turidan tez nafaslarni talab etuvchi qisqa frazalarni ijro etishda foydalanish samaralidir.

3. Aralash (ko'krak - qorin) nafasi.

Ijrochilik xususiyatlari

Xalq cholg'u orkestri ijrochiligi bir qator o'ziga xos xususiyatlarga ega:

- **Ko'p ovozlilik (polifoniya):** turli cholg'ularning birgalikda uyg'un ijrosi
- **Ansambl birligi:** ritm va tempning aniq muvofiqligi
- **Milliy ohangdorlik:** xalq kuylariga xos intonatsiyalarni saqlash
- **Notaga asoslangan ijro:** professional ijrochilik tizimi
- **Aranjirovka (orkestrrovka):** xalq kuylarini orkestr uchun qayta ishlash

Bu xususiyatlar orkestr ijrosini nafaqat milliy, balki professional sahna san'ati darajasiga olib chiqadi.

Xalq cholg'ularida ijrochilik fanining asosiy tushunchalari esa musiqa ilmining barcha tushunchalari bilan birga aynan cholg'u ijrochiligi, xususan, milliy cholg'ularda o'qitishning aksariyat ijrochilik bilan bog'liq bo'lgan o'ziga xos jihatlarini o'zida aks ettiradi. Ular: milliy cholg'ular; cholg'ular oilasi; cholg'u, sozlash; ijrochilik holati; tovush

hosil qilish va uni boshqarish; mizrobli sozlar; urma-zarbli, urma-torli cholg'ular; zarblar; tremolo; yakka zarb; bilak zarb; bidratma; sayqal; molish; kashish; kamon; pozitsiya; applikatura asoslari; chap qo'l tezligi; o'ng qo'l xususiyatlari; kadensiya; etyud; gamma; ansambl; orkestr; musiqiy bezaklar; va hokazolar. Orkestr ijrochiligining eng muhim xususiyatlaridan biri — **ansambl birligi**dir. Har bir ijrochi o'z cholg'usining partiyasini aniq, ritmik va intonatsion jihatdan to'g'ri ijro etishi kerak. Bu esa butun orkestrning yagona organizm kabi uyg'un yangrashini ta'minlaydi. Birgina ijrochining xatosi butun ijroga ta'sir ko'rsatishi mumkinligi sababli, orkestrda intizom va diqqat juda yuqori bo'ladi.

Yana bir muhim jihat - „ko'p ovozlilik (polifoniya)“dir. Orkestrda turli cholg'ular bir vaqtning o'zida turli melodik va garmonik vazifalarni bajaradi. Masalan, torli cholg'ular asosiy kuy chizig'ini olib borsa, puflama cholg'ular uni boyitadi, urma cholg'ular esa ritmik asosni yaratadi. Shu tarzda murakkab musiqiy to'qima hosil bo'ladi.

Orkestr ijrochiligida **dirijyor bilan ishlash madaniyati** ham juda muhim o'rin tutadi. Dirijyor asarning tempi, dinamikasi va badiiy ifodasini boshqaradi. Ijrochilar esa uning imo-ishoralariga mos ravishda birgalikda harakat qiladi. Bu jarayon yuqori darajadagi professional tayyorgarlikni talab etadi. Tajribada kuzatilishicha, ko'pincha ayrim murakkab passajlar, asarning murakkab qismlari qancha shug'ullanilmasin, talab darajasidagi ijroga erishib bo'lmaydi. Bunga aynan chap yoki o'ng qo'lning nuqsonlari sabab bo'layotganligiga aksariyat hollarda mutaxassislar ko'p e'tibor qaratishmaydi. Ana shunday nuqsonlardan biri bu chap qo'l barmoqlarning rubob dastasiga perpendikulyar qo'yilishidir.

Shuningdek, xalq cholg'u orkestrlarida **milliy ohangdorlikni saqlash** asosiy vazifalardan biridir. Ijrochilar xalq kuylariga xos intonatsiya, bezak va ijro uslublarini yo'qotmasdan, ularni sahnaviy va professional shaklda ifodalashlari kerak. Bu orkestr ijrosiga o'ziga xos milliy ruh bag'ishlaydi.

Badiiy va madaniy ahamiyati

Xalq cholg'u orkestrlari milliy musiqa merosini saqlash va uni zamonaviy shaklda rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Ular xalq kuylarini yangi badiiy talqinlarda ijro etib,

yosh avlodga yetkazadi va madaniy merosning uzluksizligini ta'minlaydi. Shuningdek, orkestrlar xalqaro maydonda O'zbekiston musiqa san'atini targ'ib qilishda ham muhim vosita hisoblanadi.

Xulosa

Xalq cholg'u orkestri milliy musiqa san'atining murakkab va rivojlangan ijrochilik shakli bo'lib, uning tarkibi va ijrochilik xususiyatlari an'anaviy hamda zamonaviy elementlarning uyg'unligiga asoslanadi. Ushbu orkestrlar milliy musiqiy merosni asrab-avaylash va uni professional darajada rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. I.Rajabov, «Maqomlar masalasiga doir». T., «Fan» 2. O.Matyobov, «Maqomot». T., «Musiq», 2004
2. Рязанов С. “Школа игры на кларнете”, изд-во “Москва”, 1978.
3. Ярошук Л.Б. Автореферат на тему “Особенности клиники и течения бронхолегочных заболеваний у детей, проживающих на загрязненных радионуклидами территориях” Киев, 1997. "Oriental Art and Culture" Scientific Methodical Journal / ISSN 2181-063X Volume 3 Issue 4 / December 2022 726 <http://oac.dsml-qf.uz>
4. Борзова В. А. , Борзов А. А. Развитие творческих способностей у детей. - Самара,1994.

5. Abduazizovich X. D. XALQ CHOLG'ULARIDA IJROCHILIK. IJROCHILIK HOLATI //IMRAS. – 2024. – T. 7. – №. 5. – C. 280-282.
6. Fozilov Q. M. et al. NAY CHOLG 'USINING EVOLYUTSION TARAQQIYOTI //Advances in Science and Humanities. – 2026. – T. 2. – №. 08. – C. 14-17.
7. 1. Imomov K., Mirzaev T., Sarimsoqov B., Safarov O. O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi. - T.: O'qituvchi, 1990. – B.142-169.
8. Alaviya M. O'zbek xalq qo'shiqlari. - T., 1959.
9. Alaviya M. O'zbek xalq marosim qo'shiqlari. - T.: Fan, 1974. www.ziyo.com.